

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:
завідувач кафедри СіГД
полковник служби ЦЗ.
Рябініна О.В.

“ 30 ” травня 2019 р.

ФІЛОСОФІЯ

ТЕМА 2.3: “ОСОБИСТІСТЬ І СУСПІЛЬСТВО”

План

1. Поняття „індивід”, „індивідуальність”, „особистість”.
2. Історичні типи взаємин людини і суспільства.
3. Проблема свободи і відповідальності особистості.

Час проведення: 2 години.

1. Поняття „індивід”, „індивідуальність”, „особистість”

Для того, щоб усвідомити місце людини в суспільстві, необхідно визначити її головні, сутнісні риси. Пригадаємо, що людина має біосоціальну природу. З одного боку, це жива (біологічна) істота з притаманними їй рисами, що властиві всьому людському роду. З іншого боку, людина – це істота соціальна, яка розкриває свої сутнісні риси саме в колективі, у процесі спілкування. За допомогою цілеспрямованої діяльності, комунікації, системи цінностей людина стає „суспільною істотою”, яка має певні потреби, задовольняє їх у процесі виробництва завдяки спілкуванню і здатності свідомо, цілеспрямовано перетворювати світ і саму себе.

Однак, з'ясувавши багатоаспектність природи людини, не можна відповісти на запитання, чому люди, які належать до єдиної етнічної спільноти, живуть в одну епоху, в однакових природних та культурних умовах, відрізняються один від одного. Відкриття людського „Я” стає можливим завдяки одночасному усвідомленню категорій „Ти”, „Він”, „Вона”, „Ми”, „Ви”, „Вони”, з якими нерозривно пов'язане „Я”. Для відображення всієї глибини людської сутності використовуються такі поняття, як індивід, індивідуальність та особистість.

Розглянемо ці поняття більш детально. Значеннєвим містком від біологічного (людина) до соціального (особистість, індивідуальність) є індивід (від лат. *individuum* – неподільне). Під поняттям „індивід”, як правило, мають на увазі конкретну людину. Поряд із загальними рисами, які притаманні всьому людському роду, індивід має особливі якості, завдяки яким він відрізняється від інших: фізичні дані (зріст, колір очей, шкіри, волосся, особливості будови тіла), природні задатки, особливості мислення і психіки (властивості пам'яті, уяви, темпераменту, характеру), специфічні потреби. Отже, **індивід – це окремо взятий представник людського роду із властивими йому неповторними індивідуальними рисами.**

Поняття „індивід” тісно пов’язане з поняттям „індивідуальність”. На думку радянського психолога **С. Рубінштейна** (1889–1960), людина є індивідуальністю через **наявність особливих, неповторних властивостей**, які реалізуються в судженнях, вчинках, культурних потребах людини. Неповторність цих властивостей впливає з усієї сукупності відносин конкретної людини зі світом природи, суспільством, іншими людьми. На відміну від індивіда, який характеризується одиничністю, поняття індивідуальності акцентує увагу на тому особливому, специфічному, своєрідному, що відрізняє конкретну людину від усіх інших. Невід’ємною складовою цієї своєрідності є індивідуальні здібності людини, які реалізуються в її соціальній діяльності.

Наступний, більш високий ступінь характеристики суспільних рис людини – поняття „особистість”. Більшість сучасних філософів виходить із розуміння особистості як системи ясно інтегрованих в індивіді соціально значущих рис та соціальних відносин суспільства. **Особистість – це найвищий ступінь духовного розвитку людини, що являє собою стійку сукупність соціально вагомих якостей, які характеризують індивіда як унікальну суб’єктивність, здатну освоювати і змінювати світ.** Кожна особистість – людина, але не кожна людина є особистістю. Індивідом народжуються, а особистістю стають: усе особистісне буття можна визначити як процес безперервного становлення. Як зазначав видатний італійський мислитель **А. Грамші** (1871–1937), проблема особистості – це перш за все питання про те, яке місце людина посідає у світі, не тільки те, чим вона є, але й чим може стати, створивши власне життя. Отже, поняття „особистість” містить сукупність усіх соціальних ролей даної людини, усіх суспільних відносин, найважливішими серед яких є ставлення до громадського обов’язку, а також до установок суспільної моралі.

Особистість являє собою системну якість, якої індивід набуває у практичній діяльності через взаємодію з іншими людьми. Тому поняття „особистість” слід розкривати через практичну діяльність, що є основою

формування та розвитку особистості. Основу особистості становить **система суспільно значущих рис**, що знаходять свій вияв в активній участі в суспільно-економічному та культурному житті суспільства. Таке розуміння особистості свідчить про складну внутрішню структуру цього феномена, що має в собі фізичну, соціальну і духовну складові.

Фізична складова особистості – це тіло або тілесна організація людини, найбільш стійкий компонент особистості, заснований на тілесних властивостях і самовідчуттях. До фізичної складової особистості часто відносять зовнішній вигляд людини, а також все те, що зроблено її руками й інтелектом.

Соціальна складова особистості формується у процесі спілкування людей, починаючи з первинних форм спілкування матері і дитини. По суті, вона являє собою систему соціальних ролей людини в різних групах, частиною яких вона є. **Теорія соціальних ролей** була розроблена Т. Парсонсом; низку її положень розвинув американський психолог **Е. Берн** (1910–1970). Згідно з нею, кожна особистість у системі відносин відіграє певну роль: батька, керівника, підлеглого, дитини. Суспільна діяльність, дружба, любов, суперництво формують соціальну структуру особистості.

Духовна складова особистості являє собою той невидимий стрижень, ядро нашого „Я” , на якому базується вся структура особистості людини. Це внутрішні, духовні стани, що відбивають спрямованість особистості до певних цінностей та ідеалів. Духовність людини не є чимось зовнішнім, що можна засвоїти механічно, без осмислення сутності. Історія знає багато прикладів того, як інтенсивне духовне життя (мудреців, учених, діячів літератури і мистецтва) ставало запорукою не тільки фізичного виживання, але й активного довголіття.

Морально-духовна самосвідомість має бути тією платформою, на якій розгортається виховання й розвиток особистості. Цей процес неможливий без розвитку свідомості, яка задаватиме траєкторію особистісного зростання людини. „Образ Я” є ядром особистості, що зберігається протягом усього її життя, незважаючи на мінливі обставини, зміни в оцінках і почуттях.

Предметність цілісного „образу Я” як системи уявлень людини про саму себе та емоційно-ціннісного ставлення до себе складають особистісні цінності – психологічні новоутворення, що відображають найбільш безпосередньо значущу для суб’єкта узагальнену сферу довкілля, через ставлення до якої він вирізняє, усвідомлює, утверджує своє „Я”, внаслідок чого ця сфера стає простором його життєдіяльності.

Названі компоненти особистості утворюють цілісну систему. Кожен із цих компонентів на різних етапах життя людини набуває домінуючого значення. Людина не народжується особистістю, вона нею стає в ході **соціалізації** – процесу навчання і виховання, засвоєння соціальних ролей, суспільного та індивідуального досвіду, що перетворює людину на члена суспільства. Важливе місце у процесі соціалізації відіграє виховання, приклад батьків, а також власна наполегливість у розвитку природних задатків. В основі механізму соціалізації знаходиться активна творча діяльність, завдяки якій відбувається включення людини в життя суспільства. На думку Т. Парсонса, саме соціалізація, разом із дією механізмів соціального контролю, забезпечує існування суспільства у стані „соціальної рівноваги”, який гарантує збереження головних людських цінностей. Ця рівновага є рухливою, що забезпечує не тільки відтворення, а й розвиток суспільства.

Водночас із соціалізацією відбувається процес **інтеріоризації** особистості – формування стабільних одиниць свідомості через засвоєння зовнішніх дій із предметами й оволодіння зовнішніми знаковими засобами. Інтеріоризація особистості передбачає активне засвоєння нею певної інформації, знань, ролей, формування ціннісних орієнтацій. Слід зазначити: не всі соціальні цінності, які людина усвідомлює, реально стають її особистісними цінностями. Необхідною умовою такої трансформації є практичне включення суб’єкта в колективну діяльність, спрямовану на реалізацію відповідної цінності. Проміжною ланкою, що опосередковує цей процес, постає система цінностей референтної для індивіда групи. Першою такою референтною групою для дитини є родина. Починаючи з підліткового віку, особливого значення у передачі цінностей

відіграє спілкування з товаришами. Залежно від того, яка мала група є референтною для дитини, її цінності можуть стати каталізатором або бар'єром для засвоєння соціальних, у тому числі загальнолюдських цінностей.

Важливим фактором, що впливає на формування особистості, є соціальне середовище. **Соціальне середовище** – це сукупність економічних, політичних, духовних, інформаційних умов, у яких відбувається життєдіяльність людини. Це не тільки саме суспільство, його соціальна структура, але й родина, колективи, групи спілкування (сусіди, друзі), які впливають на розвиток особистості, формують своєрідність її духовного світу.

Саме у суспільстві особистість отримує можливість реалізувати свій потенціал, що знаходить вияв у її соціальній активності. **Соціальна активність** – це іманентний людському буттю феномен певних соціальних дій, який містить ціннісно обумовлену мотивацію, сукупність вчинків і результат, що впливає на подальшу ціннісну динаміку у свідомості особистості, а також спричиняє зміну статусу суб'єкта або зміни соціальної ситуації. Соціальний характер активності полягає в розумінні її як суспільної функції, а етичний компонент обумовлений наявністю ціннісної платформи.

Зв'язок цінностей та соціальної активності існує у двох площинах:

- цінності лежать в основі структури соціальної активності і визначають її характер;
- соціальна активність, як і процес формування ціннісних орієнтацій, має місце на різних етапах людського життя; залежно від того, у якій стадії перебуває засвоєння цінностей, залежить інтенсивність соціальної активності.

Складовою характеристики соціально активної особистості є її здатність до творчості. Пригадаємо, що творчість є специфічною діяльністю: в усіх своїх видах вона спрямована на створення нового. **Творча особистість** – це людина, яка виявила творчий підхід у певній діяльності, реалізувала свої можливості, відкрила для себе світ духовного самовдосконалення. Людина має постійно перебувати у стані творення, зокрема, своєї особистості. Певні внутрішні чинники, свідомий вибір вищих моральних ідеалів повинні допомогти людині

перебороти себе на шляху самовдосконалення і самореалізації як особистості творчої. Користуючись поняттям „духовність”, можна говорити не тільки про самовизначення особистості як невинне формування себе шляхом вибору, відповідальності, комунікації, пізнання навколишнього світу, але й про інші важливі моменти життєдіяльності людини.

Отже, буття особистості характеризується низкою важливих рис – самостійністю й самотністю, відповідальністю й обдарованістю, свідомістю й різнобічністю. Тож виникає необхідність проаналізувати типи взаємозв’язку в системі „людина – суспільство”, завдяки яким стає можливим формування цих особистісних якостей.

2. Історичні типи взаємин людини і суспільства

У кожен історичну епоху існує сукупність умов – матеріальних, соціальних, духовних, – які визначають соціальний тип людини і характер її взаємин із суспільством – **історичний тип соціальності**. Основи вчення про історичні типи соціальності були закладені К. Марксом, який на основі формаційного підходу до історії виділив **три основні типи соціальності**:

- відносини особистої залежності;
- відносини речової залежності при особистій незалежності;
- відносини вільних індивідуальностей.

На думку К. Маркса, першим історичним типом відносин між особистістю й суспільством є **відносини особистої залежності**, поширені в усіх традиційних суспільствах – докласових та класових. Для них характерна **залежність людини від жорстко регламентованої системи суспільних зв’язків** – роду, громади, стану, каст. У докласових суспільствах ще відсутня експлуатація людини людиною, а особиста залежність виявляється як безпосередня залежність людини від первісного роду. Інтереси особистості ще не були відокремлені від інтересів колективу: права й обов’язки людини були не особистими, а родовими. Отже, особистості в архаїчному суспільстві не існувало. У процесі розвитку праці і суспільних відносин відбувається

диференціація соціальних функцій людей. Здобуваючи особисті права й обов'язки, усвідомлюючи певну міру особистої відповідальності, людина все більше починає відокремлюватися від роду і розвиває в собі якості суб'єкта. Так поступово людина стає особистістю.

Другий історичний тип відносин між особистістю та суспільством – **відносини речової залежності при особистій незалежності** К. Маркс пов'язував із **розвитком капіталістичного товарного виробництва, ліквідацією системи позаекономічного примусу до праці**. Наслідком цього стає руйнування відсталих соціальних структур, станових перешкод. Це призводить до атомізації суспільства – поділу на безліч незалежних індивідів, не пов'язаних відносинами особистої залежності. Формальна рівність між людьми з різним майновим станом призводить до того, що одні змушені продавати, а другі зацікавлені купувати робочу силу. Суспільні відносини у своїй основі стають відносинами товаровиробників, приватних власників – виробничими відносинами. Виникає новий тип соціальних відносин – відносини речової залежності людей при їх особистій незалежності. Головною формою соціальних зв'язків виступає мінова вартість і капітал.

Розвиток відносин особистості із суспільством у цей період є суперечливим процесом. З одного боку, індустріалізація суспільства сприяє звільненню людини від станових зв'язків, перед нею відкриваються небачені раніше можливості спілкування, саморозвитку. З іншого боку, ці можливості визначає приватна власність, що робить людей нерівними, закріплює різні форми відчуження особистостей від суспільства і одна від одної.

Третій тип відносин між особистістю і суспільством – **відносини вільних особистостей**. К. Маркс вважав необхідною умовою цього соціалістичні революції, що ліквідують буржуазне суспільство, експлуатацію людини людиною. У сучасній соціальній філософії поширена думка, що умови для формування відносин вільних особистостей створює перехід розвинених країн у стадію постіндустріального суспільства. На цій стадії розвитку класовий розподіл поступається місцем професійній диференціації, сфера

послуг поступово починає переважати над сферою виробництва. Постіндустріальна епоха формує матеріальні і духовні передумови для використання всіх надбань культури, набутих людством, в інтересах розвитку особистості. Таке суспільство створює умови для появи вільної особистості, яка має можливості вільно вибирати відповідно до своїх здібностей професію, місце і спосіб життя.

Існують й інші типології взаємин особистості й суспільства. Зокрема, західні соціологи виокремлюють такі **соціальні характери особистості** на різних історичних етапах розвитку суспільства:

- особистість „традиційно орієнтована” (архаїчне суспільство);
- особистість „орієнтована зсередини” (активний суб’єкт конкурентної боротьби епохи вільного підприємства);
- особистість „орієнтована ззовні” (суб’єкт є підлеглим бюрократичній організації, пов’язаний з ускладненням промислового виробництва й урбанізацією суспільства);
- автономна особистість (суб’єкт відкидає конформізм в ім’я незалежності своїх суджень, свого покликання, усвідомлює свою відповідальність перед суспільством).

Е. Фромм бере за основу своєї типології відносин між особистістю і суспільством різні **історичні типи самовідчуження людини**. Він вирізняє чотири типи соціального характеру: накопичувальний, експлуататорський, ”рецептивний” (пасивний), ринковий.

Розвиток гуманної, вільної, відповідальної особистості безпосередньо пов’язаний із системою її духовних цінностей, які є опозицією цінностям утилітарно-прагматичним. **Духовність** завжди передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі, вона є центрованою на моральній культурі людства. Цілі й наміри духовно зрілої особистості вкорінені в системі надіндивідуальних цінностей, завдяки чому виконують функцію вищого критерію для орієнтації у світі та опори для особистісного самовизначення.

Сфера духовних цінностей охоплює сенс життя, милосердя, справедливість, чесність, толерантність, добро, любов, тобто сенс вищих моральних категорій.

Особистісна моральна культура є необхідною умовою духовно-практичної діяльності суб'єкта культури (суспільства, спільноти, класу, групи, колективу, особистості). Вона полягає в умінні діяти на основі моральної свободи, що передбачає етичну точку зору на весь навколишній світ. Це обумовлює – через систему суспільних цінностей й ціннісних орієнтацій особистості – спрямованість діяльності особистості на користь суспільства і спрямованість суспільства на користь кожної особистості.

Отже, особистість може бути вільною тільки у вільному суспільстві. Тільки високоорганізоване суспільство створює умови для формування активної, всебічно розвиненої, самостійної особистості, і саме ці якості робить мірою оцінки людських чеснот. Прикладом такого суспільства є правове суспільство, де кожна людина являє собою самоціль і вищу цінність. Саме в такому суспільстві долається відчуження людини від власності та влади, повною мірою реалізуються принципи демократії й гуманізму у взаєминах між його суб'єктами.

3. Проблема свободи і відповідальності особистості

У сучасних умовах розвитку цивілізації роль особистості в суспільстві, рівень її свободи істотно зростають. У зв'язку з цим стає все більш актуальною проблема співвідношення свободи особистості та її відповідальності перед іншими людьми і суспільством у цілому. Який же зміст мають категорії „свобода” і „відповідальність”?

Свобода особистості пов'язана з її здатністю мислити і діяти відповідно до своїх намірів, бажань та інтересів, а не внаслідок примусу. В історії філософської думки існували різні підходи до визначення свободи, шляхів і засобів її досягнення. Так, для представників античної філософії – Сократа, Епікура, Сенеки – свобода є змістом і метою людського існування. Для представників середньовічної схоластики – **Ансельма Кентерберійського**

(1033–1109), **Альберта Великого** (1193–1280), Фоми Аквінського – свобода розуму та вчинків можлива тільки в межах церковних догматів; поза межами ж їх свобода являє собою тяжкий гріх. У Новий час панівною стає точка зору на свободу як на природний стан людини, шлях до соціальної справедливості; ці погляди відстоювали, зокрема, **П. Гольбах** (1723–1789), **П. Лаплас** (1749–1827).

Велику увагу проблемі свободи приділили представники німецької класичної філософії. І. Кант характеризував свободу як інтелігібельну (недоступну чуттєвому пізнанню) сутність людини; для **Й. Фіхте** (1762–1814) свобода – єдина абсолютна реальність; Г. Гегель розумів під свободою багатопланову реальність, що у всіх своїх проявах являє форму об'єктивації абсолютного духу.

Розмаїття визначень поняття „свобода” доводить, що свобода є складним, багатоаспектним феноменом. У чому ж полягають відмінності філософських підходів при тлумаченні категорії „свобода”?

Ще в середньовічній філософській традиції (Августин, Іоанн Дунс Скот) виразно виявився волюнтаристський підхід до визначення свободи. Волюнтаризм (від лат. *voluntas* – воля) – це ідеалістичний напрямок у філософії, що розглядає волю як вищий принцип буття. **Воля – це філософська категорія, що позначає здатність вибору цілі діяльності і внутрішніх зусиль, необхідних для її здійснення.**

У філософії Нового часу волюнтаризм як самостійний напрямок був розроблений А. Шопенгауером, який розглядав волю як сліпу нерозумну першооснову світу, недосяжну для раціонального пізнання, що диктує свої закони людині. На думку німецького філософа, кожен індивід усвідомлює себе як наділеного всією волею до життя; наслідком цього є егоїстичне ставлення до всіх інших індивідів. Ф. Ніцше розвинув положення волюнтаризму, вважаючи, що боротьба волі визначає сутність космосу і соціального життя. На його думку, прагнення підпорядкувати своїй волі будь-яку іншу (індивідуальну чи колективну) волю – властолюбство – є провідною нормою суспільного життя.

Як визначальну характеристику людського буття розглядали волю і представники екзистенціалізму. Зокрема, Ж.-П. Сартр зазначав: людина стає такою людиною, якою зробить себе сама. Людина – не тільки така, якою себе уявляє, але й така, якою хоче стати. І оскільки людина виявляє волю вже після того, як починає існувати, вона є лише тим, що сама з себе робить.

Не можна заперечувати, що воля справді відіграє величезну роль у людському житті. Людина, позбавлена волі до дії, не може розвиватися та вдосконалюватися: у бурхливому потоці життя вона буде захоплена течією, подібно до човна без весел. У характері такої людини братимуть гору такі якості, як лінощі, беззмістовне мрійництво, пристосуванство, заздрість. Така людина легко стає об'єктом маніпуляцій, що можуть бути здійснені іншими людьми у власних інтересах.

Однак, визнаючи великий вплив вольових зусиль на розвиток особистості, не можна й абсолютизувати його, розглядаючи у відриві від мети, досягненню якої ці зусилля підпорядковані. У соціально-політичній практиці волютаризм знаходить вираження в діяльності, що не ґрунтується на об'єктивних законах історичного розвитку, а керується індивідуальними бажаннями окремих суб'єктів. Волютаризм абсолютизує свободу і відкидає необхідність в історії суспільства та окремої людини.

На думку прибічників **фаталізму** (від лат. *fatalis* – фатальний), історія людства та життя кожної людини окреслені долею, Божою волею або ж невблаганним поєднанням причинно-наслідкових зв'язків у межах замкнутої каузальної системи (раціоналізм Т. Гоббса, Б. Спінози). Фаталізм абсолютизує необхідність у соціальних процесах і відкидає свободу вибору. Ця позиція відбиває уявлення про безальтернативність соціальних процесів, а отже, неможливість будь-що змінити зусиллями людей. Фаталізм призводить до смирення людини перед своєю долею, прирікає її на пасивність і покірність, на відмову від удосконалення суспільства. Найбільшого поширення фаталізм у вигляді різноманітних окультних доктрин (астрології, нумерології) набуває в кризові періоди розвитку суспільства.

Марксистське розуміння свободи в його діалектичній взаємодії з необхідністю відкидає як волюнтаризм з його ідеєю довільності людських вчинків, так і фаталізм, що розглядає їх як наперед визначені. Відомо, що в повсякденному житті люди зустрічаються не з абстрактною необхідністю, а з її конкретно-історичним втіленням у вигляді реальних умов життя, соціальних відносин, засобів досягнення певної мети. Люди не в змозі змінити все навколишнє життя, однак мають певну свободу волі у виборі цілей та шляхів їх досягнення, оскільки в кожен момент звичайно існує не одна, а кілька реальних можливостей їхніх дій. Крім того, люди певною мірою вільні у виборі засобів для досягнення обраної мети. Свобода, отже, є не абсолютною, а відносною: вона втілюється в життя шляхом вибору того чи іншого плану дій. У цьому полягає об'єктивна підстава свободи як феномена людського життя.

Вільний вибір суб'єктом варіанта діяльності поєднується з великою моральною і соціальною відповідальністю за наслідки цього вибору. Справжній вибір є результатом складного синтезу об'єктивних можливостей зовнішньої діяльності і суб'єктивного багатства внутрішнього світу людини, накопиченого нею соціального досвіду. Вільний вибір є випробовуванням на міцність таких компонентів особистості, як совість, гідність, честь, відповідальність.

Що ж являє собою відповідальність із позицій соціальної філософії? **Відповідальність** – це поняття, що позначає міру відповідності дій соціальних суб'єктів взаємним вимогам, діючим суспільним нормам, загальним інтересам. Залежно від сфери діяльності розрізняють політичну, правову (юридичну), моральну відповідальність, а залежно від суб'єкта відповідних дій – індивідуальну, групову, колективну. Відповідальність обумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними зв'язками між соціальними суб'єктами, що вимагають від людини виконання певних обов'язків. Вона формується внаслідок вимог, які висуває до особистості суспільство, соціальна група, колектив. Засвоєні особистістю, вони стають основою мотивації її поведінки.

Механізм дії соціальної відповідальності передбачає контроль за мірою виконання суб'єктом своїх обов'язків, доведення правоти чи провини суб'єкта у певній ситуації. Проблема відповідальності передбачає з'ясування умов, за яких суб'єкт може виконати певні вимоги, вільно здійснити вибір та усвідомити його наслідки. Поза цими умовами свобода перетворюється на нігілізм та аморальність. Становлення особистості передбачає виховання в неї почуття відповідальності, яка має усвідомлюватися людиною в кожній ситуації, реалізовуватися у певних вчинках.

Отже, співвідношення свободи і відповідальності визначає загальні межі свободи діяльності людини. Свобода повинна мати такі межі, щоб не стати свавіллям, насильством над іншими людьми, тобто не перетворитися на неволю. Межами свободи постають інтереси іншої людини, соціальних груп і суспільства в цілому, а також природи як природної основи існування суспільства. У суспільстві свобода особистості обмежується інтересами суспільства. Однак бажання людини не завжди збігаються з соціальними інтересами. У цьому випадку особистість під впливом законів суспільства змушується до вчинків, що не порушують інтересів суспільства.

З кожною новою епохою відкриваються нові можливості зростання ступеня свободи особистості. Нині основним критерієм суспільного прогресу постає рівень гуманізації суспільства, що визначається рівнем економічної, політичної, соціальної і духовної свободи особистості. Однак свобода може бути критерієм суспільного прогресу лише тоді, коли її зростання відбувається в розумних межах. Коли вона виходить за ці межі, у суспільстві неминуче розпочинається анархія, що з поняттям „свобода” аж ніяк не сумісна. Відповідно до розвитку громадянських свобод, демократії, культури членів суспільства та можливості їх самореалізації зростає і міра соціальної відповідальності.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст понять „людина”, „індивід”, „індивідуальність”, „особистість”, їх відмінності та взаємозв’язок.
2. Яка, на ваш погляд, роль особистості в суспільних процесах? Проілюструйте відповідь прикладами.
3. Проаналізуйте внутрішню структуру особистості.
4. Яку роль у становленні особистості відіграють процеси соціалізації й інтеріоризації?
5. Які історичні типи взаємин людини і суспільства ви знаєте? У чому головні відмінності між ними?
6. У чому виявляється вплив суспільства на людину і людини на суспільство?
7. Яка роль держави в подоланні відчуження особистості від влади, забезпеченні свободи особи?
8. Схарактеризуйте трактування сутності свободи у різних філософських системах.
9. Що являє собою поняття волі? Як змінювалися його тлумачення в історії філософії?
10. Які різновиди відповідальності ви знаєте? Що їх об’єднує?

Література до теми «Особистість і суспільство»

1. Андрієнко О. В. Проблема особистості в контексті соціуму транзитивного типу // Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – № 4. – С. 170–176.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 344 с.
3. Бех І. Д. Духовні цінності особистості: сутність та шляхи оволодіння // Новий колегіум. – 2006. – № 2. – С. 34–38.
4. Коваленко І. І. До проблеми методології дослідження феномена духовності // Наукові записки Харківського університету Повітряних сил. Соціальна філософія, психологія. – 2007. – Вип. 2. – С. 84–89.

5. Крапивенский С. Э. Социальная философия: Учеб. пособие. – М. : ВЛАДОС, 1998. – 413 с.
6. Кривоконь А. С. Факторы социального формирования личности (социально-философский аспект). – Харьков : Факт, 2005. – 240 с.
7. Ларцев В. С. Взаємодія соціальної та культурної детермінант у формуванні особистості // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Історія. Економіка. Філософія. – 2002. – Вип. 6. – С. 69–75.
8. Скок Н. С. Духовність як необхідна складова буття творчої особистості в ідеальній реальності // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 1. – С. 81–84.
9. Слепухина Г. В. Проблема нравственного развития личности в отечественной и зарубежной психологии // История отечественной и мировой психологической мысли: Постигая прошлое, понимать настоящее, предвидеть будущее: Материалы международной конференции по истории психологии «IV Московские встречи». – М. : Институт психологии РАН, 2006. – С. 308–314.